

LUND UNIVERSITY

Brott

Schoultz, Isabel

Published in:
Kriminologins klara linjer

2026

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schoultz, I. (2026). Brott. I *Kriminologins klara linjer* (s. 9-14). (Lund Studies in Crime, Control and Culture; Vol. 2026, Nr 1). Lunds universitet : Sociologiska institutionen.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

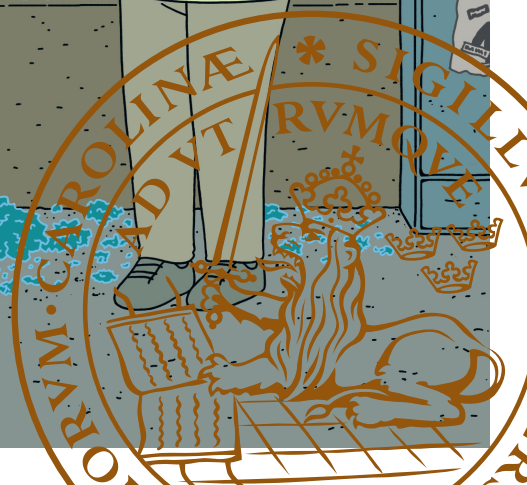
PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

KRIMINOLOGINS KLARA LINJER

DAVID WÄSTERFORS &
ISABEL SCHOULTZ (RED.)

LUND STUDIES IN CRIME, CONTROL
AND CULTURE 2026:1

Kriminologins klara linjer

Kriminologins klara linjer

David Wästerfors & Isabel Schoultz (red.)

LUNDS
UNIVERSITET

Copyright:

Isabel Schoultz ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6115-1123>

David Wästerfors ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6271-5659>

Open Access

Omslagsbild av Steve Nyberg

Utgiven av:

Sociologiska institutionen

Samhällsvetenskapliga fakulteten

Lunds universitet

Lund 2026

ISBN 978-91-531-8028-9

Lund Studies in Crime, Control and Culture 2026:1

ISSN 3119-2750

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet,
Lund, 2026

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Innehållsförteckning

Inledning	7
<i>David Wästerfors och Isabel Schoultz</i>	
Brott	9
<i>Isabel Schoultz</i>	
Straffets tid och rum	15
<i>Ulrika Andersson</i>	
Polisen i demokratin	19
<i>Jens Rennstam</i>	
Narkotika	24
<i>Oriana Quaglietta Bernal</i>	
Kultur	31
<i>Erik Hannerz</i>	
Kriminologins teorihistoria	36
<i>David Wästerfors</i>	
Teori och empiri i kriminologiska projekt	47
<i>David Wästerfors</i>	

Inledning

David Wästerfors och Isabel Schoultz

Illustration Steve Nyberg

Vi ska snart berätta om syftet med den här skriften. Men först: titeln och illustrationerna.

Kriminologins klara linjer är en lek med det franska uttrycket *ligne claire*, benämningen på den stil som utmärker den fransk-belgiska traditionen inom serieteckning.

Steve Nyberg, som har illustrerat bidragen i denna publikation, arbetar också i denna stil.

Valet av Nyberg är ingen slump. Hans verk präglas av folkupplysande kriminologisk gestaltning.

Han har bland annat skildrat våldshändelser i Sveriges historia i det konstnärliga projektet *Trygga lilla Sverige* (2016), ett projekt som på ett lågmält men träffsäkert sätt ringar in olika vålds- och terrordåd i text och bild. När vi blickar tillbaka på historiska händelser visar sig Sverige vara långt ifrån skonat från inhemska hemskheter – trots att bilden av Sverige ofta är den motsatta.

I boken *Tre män funna mördade i Klippan* (2025), skriven tillsammans med Max Hebert, gestaltar Nyberg ett uppmärksammat mordfall i Klippan 1999. Men han gör det inte genom att zooma in på brottsplatsen och själva dådet, utan genom att följa människorna kring det: gärningsmannen, offren, anhöriga, polisen. Med finkänslig blick för detaljer, relationer, känslor och stämningar tecknar Nyberg bilden av en framgångsbesatt mördare och hans omgivning. Följderna av brotten skildras framför allt genom att läsaren bjuds in i människors vardag och livsberättelser. Samhället och det sociala står i centrum.

På liknande sätt är syftet med våra texter att ringa in det väsentliga – att dra klara linjer kring vår disciplin, våra studieobjekt och återkommande frågor – utan att för den skull göra avkall på komplexitet. Tvärtom: genom tydlighet kan fältets många sanningar och instabiliteter artikuleras, jämföras och diskuteras.

I skrivandet har vi med andra ord haft Steve Nybergs distinkta penna i åtanke: klarhet, transparens, pluralism och nyansrikedom. Gärna med ett sting av humor och överraskning, kultur- och samhällskritik.

Där hör *Kriminologins klara linjer* hemma.

Texterna är riktade till studenter i kriminologi och närliggande ämnen, men också till gymnasieelever som står i begrepp att påbörja högre studier samt till den intresserade allmänheten.

Vi som har skrivit texterna är lärare och forskare knutna till Lunds universitet med omnejd och har bred erfarenhet av kriminologisk forskning och undervisning.

Ett stort tack riktas till *Styrgruppen för kultursamverkan* vid Lunds universitet, som har finansierat arbetet under 2025 inom ramen för en satsning på projekt som främjar integreringen av kultur i utbildning, undervisning och forskning.

Brott

Isabel Schoultz

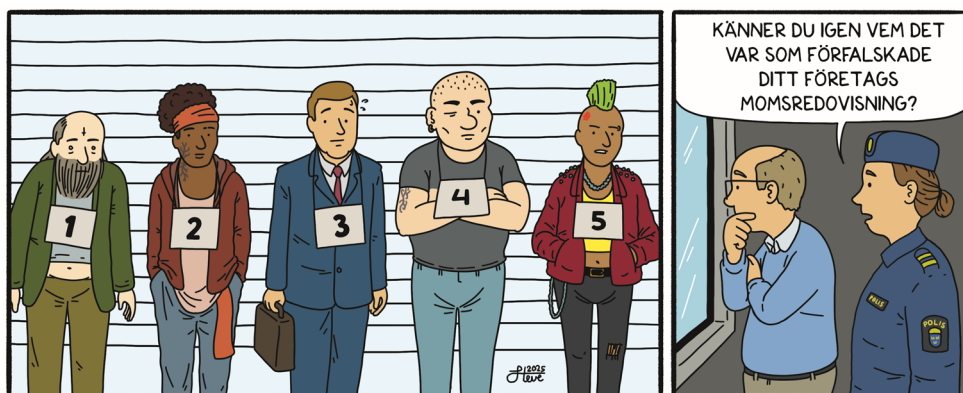

Illustration Steve Nyberg

Vad är ett brott? Enligt Brottsbalken 1 kap 1§ framgår det att: "Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet." I brottsbalken hittar vi välkända straffbara beteenden: stöld, misshandel, sexualbrott, etc. Dessa handlingar beskrivs genom vilka förutsättningar som behöver vara uppfyllda för att någon ska kunna dömas (så kallade rekvisit) och vilka straff som följer om ett brott bedömts vara begånget.

En liknande definition finns i SO-rummet¹: "För att något ska vara ett brott, måste det finnas en lag som beskriver den brottsliga handlingen. I lagen ska det

¹ <https://www.so-rummet.se/kategorier/samhallskunskap/lag-och-ratt>

också stå vilket straff man kan få om det bevisas i domstol att man begått brottet.”

Men kanske är verkligheten mer komplicerad än så? Om vi fortsätter läsa i SO-rummets beskrivning, framgår det att vad som anses vara ett brott kan variera över tid och mellan samhällen: ”Vad som ses som ett brott växlar. Det beror på att människors syn och attityder till olika brott förändras över tiden. ”

Kriminologer inom den kritiska skolan menar att brott inte har någon ontologisk verklighet – det vill säga att kategorin brott är socialt konstruerad och inte given av naturen. Det finns inga handlingar som alltid och överallt är brottsliga. Det som klassificeras som brott kan variera beroende på tid, plats och samhälle. Vi vet att det finns handlingar som varit kriminaliserade och som avkriminaliserats, samt handlingar som inte varit kriminaliserade men som senare kriminaliseras. Homosexualitet är ett bra exempel på förändringarna i båda riktningar.

Vi vet att det som räknas som brottsligt i ett land inte är det i ett annat, som att förolämpa statsöverhuvudet. Idag riskerar du fängelse för det i bland annat Thailand och Turkiet. I Sverige avskaffades ”majestätsbrott”, förolämpning och förtal av kungen, 1948. Under början av 2025 förbjöds deltagande i Prideparader i Ungern, ett evenemang som i Stockholm samlar runt 50 000 deltagare och en halv miljon åskådare årligen, och som ofta beskrivs som en folkfest.

Tid och rum spelar med andra ord stor roll för att förstå vad ett brott är.

Skulle det kunna vara så att det finns vissa former av handlingar som alltid räknas som brott, som att döda någon eller att stjäla? I flera länder har staten rätt att döda i utövandet av dödsstraffet. Krigets lagar, de internationella regler som ska tillämpas under väpnade konflikter, begränsar hur dödande får gå till och skyddar civilbefolkningen, men att döda andra stridande (så länge det sker enligt ett antal principer såsom distinktions- och proportionalitetsprincipen) är i sig inte straffbart. En rad länder i Europa tillåter idag aktiv dödshjälp, men i andra länder kan du åtalas för mord om du hjälper någon att dö.

Begreppet kleptokrati står för ”stöldstyre” och används för att beskriva stater som styrs av ledare som stjälar landets resurser för egen personlig vinning. *Landgrabbing* (på svenska: markrofferi), där stora företag eller stater tillskansar sig ägandet över mark från småbönder och ursprungsbefolkning, beskrivs ligga i gråzonen mellan brottsligt och lagligt. Så när det gäller stöld får vi nog också konstatera att avgörandet om det anses vara en brottslig handling eller inte beror på var och när stölden begås samt av vem.

Edwin Sutherland myntade begreppet white collar crime 1939 och satte fokus på ytterligare en aspekt som komplicerar vår förståelse av vad som är ett brott. Han menade

att brott som begås av företag och mäktiga aktörer inte regleras genom straffrätten utan hanteras genom administrativa föreskrifter eller i civilrätten. Sutherlands introduktion av begreppet white collar crime utmanade på ett grundläggande sätt den rådande synen på hur brottslighet definieras.

En framstående kritik menade att Sutherlands definition av white collar crime suddar ut gränserna mellan förvaltnings- och civilrätt å ena sidan, och straffrätt å andra sidan. Denna kritik framfördes särskilt tydligt i en artikel från 1947, med titeln "Vem är brottslingen?", av straffrätts- och kriminologiprofessorn Paul Tappan. Han invände mot att Sutherlands användning av termen white collar crime riskerar att bredda brottsbegreppet på ett sätt som gör det vagare och mer godtyckligt. Tappan förespråkade i stället en striktare, legalistisk syn på brott, en som begränsas till vad som har beskrivits som brott i straffrätten och en som endast omfattar dömda brottslingar.

Tappans perspektiv belyser en annan komplex faktor. Om vi utgår från vilka som faktiskt döms för brott, inser vi snabbt att det handlar om ett mycket snävt urval av individer och handlingar, ett urval som dessutom är präglad av bias. Flera kriminologiska studier visar nämligen att sannolikheten för att bli upptäckt och dömd för ett brott är relativt låg, och att denna sannolikhet skiljer sig mellan olika samhällsgrupper. Personer från högre socioekonomiska skikt har generellt en lägre sannolikhet att bli upptäckta och straffade för sina brott.

Ett exempel på detta är rapporten "Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm", som publicerades av Brottsförebyggande rådet (Brå) 2018. Där framgår att ungdomar i välbärgade stadsdelar i Stockholm sällan misstänks för narkotikabruk, även om självrapporteringsstudier visar att de ofta använder mer narkotika än ungdomar i områden med lägre medelinkomst. Studien påvisade också en tydlig könsskillnad. Pojkar hade sex gånger större sannolikhet att bli misstänkta för eget narkotikabruk jämfört med flickor, trots att bruket i själva verket inte var särskilt olika mellan könen.

Det behöver inte nödvändigtvis betyda att rättsväsendet diskriminerar, även om vissa studier, framför allt från USA, visar att faktorer som hudfärg och namn kan påverka sannolikheten för att straffas. I Brå:s studie kan vi notera att ungdomar från rikare områden ofta använder narkotika på platser där polisens närvaro är mindre – till exempel i hemmet eller på privata fester – vilket minskar risken för att bli upptäckt. Dessutom spelar resurstillgångar en avgörande roll för vilka konsekvenser ett brott får. I avsnittet "Vad är ett brott" i Sociologipodden förklarar kriminologen Oskar Engdahl att mer bemedlade ungdomar ofta får hjälp av sina föräldrar att mildra eller undvika de negativa konsekvenserna av att ha blivit upptäckta av skolan eller polisen.

När vi återvänder till Sutherlands syn på white-collar criminals blir dessa skillnader än mer tydliga. För det första har företag och inflytelserika aktörer ofta större möjligheter att påverka lagstiftning och reglering till sin fördel. Kriminologer har understrukt att dessa aktörer ofta har lyckats säkra sina rättigheter genom bindande lagstiftning, samtidigt som de i större utsträckning påverkar regleringen av sina verksamheter via icke-bindande typer av reglering. Ett exempel är självregleringssystem, där företag anses vara kapabla att reglera sig själva på ett sätt som minskar behovet av strikt lagstiftning.

En ytterligare aspekt är att om företag eller deras representanter skulle misstänkas för ett brott, har de ofta tillgång till betydande resurser för att försvara sig. Ett exempel är en studie som utfördes på en advokatbyrå i USA under 1980-talet, genomförd av Kenneth Mann. Den visade att företagets försvar aktiverades långt innan ett åtal väckts med syfte att undvika åtal. Det vill säga, stora resurser lades ner i försvaret långt innan en försvarsadvokat hade kommit in i ett vanligt brottmål.

Ett annat exempel rör oljebolaget Lundin Oil, vars representanter utreddes av den svenska Åklagarmyndigheten för medhjälp till grova folkrättsbrott i Sudan under 2010-talet. Företaget använde en arsenal av strategier för att försöka få åklagaren att lägga ner förundersökningen och senare åtalet. Både högsta förvaltningsdomstolen och Högsta domstolen i Sverige har hanterat frågan. En av de tilltalade företagsledarna, som är schweizisk medborgare, drev med hjälp av sina advokater frågan om jurisdiktion, det vill säga om Sverige hade rätt att åtala honom för brott som inte hade begåtts i Sverige. Kostnaderna för försvaret i den omstridda rättsliga processen uppskattades till över 90 miljoner kronor. När rättegången för medhjälp till folkrättsbrott trots allt inleddes år 2023 har kostnaderna för försvarssidan, bestående av några av landets mest skickliga advokater, beräknats till runt 70 miljoner kronor per år, under de nästan tre år som rättegången pågår.

Den formen av resurser är det få som har tillgång till.

En del kriminologer har börjat ifrågasätta om vi verkligen borde fokusera på själva begreppet brott, givet att många av de skador som får störst konsekvenser för samhället, exempelvis miljökatastrofer, ofta inte räknas som brottsliga i juridisk mening. Dessutom inkluderas ofta inte personer i ledande positioner inom stater och multinationella företag, vars beslut kan leda till enorma skador för människor och miljö, i bilden av kriminella aktörer. I stället menar dessa kriminologer att fokus bör placeras på social skada – social harm – vilket ger en mer nyanserad bild av vilka samhällsskadliga handlingar som påverkar människors liv. Enligt Hillyard och Tombs möjliggör detta perspektiv att empiriskt kunna kartlägga de samhälleliga skador som i praktiken påverkar människor. Det understryker att då behöver ansvarsfördelningen inte

begränsas till ett individualistiskt synsätt utan kan även sätta fokus på företagsansvar och kollektiva ansvarsformer.

Ett sådant perspektiv skulle bidra till att utforma mer effektiva politiska åtgärder för att reducera skador i samhället och belysa rutinmässiga, ofta systematiska, orsaker till samhällsskador snarare än enskilda, isolerade händelser. Enligt dem skulle detta betraktelsesätt också vara mindre i symbios med staten och de maktstrukturer som råder.

Sammanfattningsvis menar förespråkare att begreppet social harm har potential att vidga den kriminologiska blicken och utmana den traditionella fokusen på "brott" som enbart en juridiskt definierad kategori. Företrädare för Zemiologi, som är läran om social skada, medger att social harm inte heller har någon ontologisk kärna. Det vill säga, det finns ingen absolut eller naturligt definierad samhällsskada.

En alternativ väg att gå är att säga att brott enligt Brottsbalken är en straffbelagd gärning som anges i den balken, eller i ett antal specialstrafflagar som narkotikastrafflagen och trafikbrottslagen, men att en sådan definition har sina begränsningar. Den är starkt knuten till en viss tid och plats. Den tar inte heller hänsyn till hur sociala, ekonomiska och politiska strukturer formar våra bedömningar och regleringar av olika handlingar.

Om vi som kriminologer enbart skulle fokusera på den grupp som Tapper föreslår, det vill säga de individer som dömts för brott, skulle många av de studier som ligger till grund för väletablerade teorier om varför människor begår brott aldrig ha formulerats. Vi skulle sakna mycket av den kunskap som idag utgör grundpelare i kriminologin.

Vår förståelse av vad ett brott är, är inte bara en teoretisk fråga. Den påverkar vilka handlingar vi ser som problematiska och vilka vi prioriterar att bekämpa. Vi behöver därför reflektera över vad det är som gör att något klassas som brottsligt och varför. Uppmaningen för alla med ett kriminologiskt intresse är att vara kritisk, öppen och kreativ när du tar dig an ett kriminologiskt studieobjekt.

Vidare läsning

Brå. (2018). *Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm*.

Kortanalys 2/2018. Stockholm: Brottsförebyggande Rådet.

Hillyard, P., & Tombs, S. (2007). From 'crime' to social harm? *Crime, Law and Social Change*, 48(1), 9–25.

Mann, K. (1988). *Defending white-collar crime: A portrait of attorneys at work*. Yale: Yale University Press.

- Schoultz, I., Törnqvist, N. och Holm F, (2026). Juridiskt kapital i Lundinmålet. *Rätt och samhälle. Vetenskapliga studier av rättens roll i samhället*. Red: Johannesson, L. Leijon K. & Parsa, A. Lund: Studentlitteratur.
- Sutherland, E. H. (1940). White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1–12.
- Tappan, P., W. (1947). Who is the criminal? *American Sociological Review*, 12(1), 96–102.

Straffets tid och rum

Ulrika Andersson

Illustration Steve Nyberg

Straffrätten i vid mening har i sin praktik en inneboende tids-rumslighet som ofta ses som självklar och därför kanske inte uppmärksammas. I denna text diskuterar jag några exempel på hur straffprocessen aktualiserar frågor om tid och rum.

Den straffrättsliga prövningen handlar ytterst om att en händelse som skedde på en särskild plats där och då – i förfluten tid – ska prövas i domstol här och nu – i nutid. När det blir en fällande dom kommer denna prövning också att innefatta en bedömning som handlar om vad som komma skall, nämligen det framtida straffet.

När en person i formell mening ställs till svars för en handling har alltid en tid förflutit, ofta en ganska lång tid dessutom. Den åtalade gärningen är också den, av rättsäkerhetsskäl, avgränsad i tid och rum. Enligt rättegångsbalken måste ett åtal ange

var och när ett aktuellt brott ägde rum. De grundläggande principerna om muntlighet och koncentration säger att domstolen endast kan ta hänsyn till det som kommer upp under förhandlingen, i rättsalen närmare bestämt, och under den tid som processen varar.

Så även i själva straffprocessen finns en inbyggd koppling till tid och rum.

Men det finns även andra aspekter som anknyter till tid och rum i den straffrättsliga prövningen av ett brott. När domstolen i nutid prövar om en handling kan bevisas är i många fall tid och rum helt avgörande faktorer. Den tid som förflutit sedan den aktuella händelsen inträffade och var den önskade handlingen skedde, påverkar förutsättningarna för att lägga fram bevisning, och i sin tur möjligheter för åtal och dom.

Till exempel visar en studie från 2025 av Andersson och Wegerstad, om prövningen av polisanmälda fall om sexuellt ofredande, att platsen för brottet och inom vilken tid anmälan skedde påverkade åtalsfrekvensen. I de fall som inträffade i det offentliga rummet i vid mening, skedde polisanmälan snabbare och det var också mer sannolikt att dessa fall utreddes och ledde till åtal. Tidsaspekten, här i form av en snabb polisanmälan, påverkar möjligheten att utreda och samla bevis. Men den påverkar också brottets rumslighet på så sätt att den inverkar på själva brottsutredningen och bevisningen från platsen, vilket i sin tur ökar möjligheten till en snabbare utredning, slutliga beslut och eventuellt åtal. Liknande frågor om tid och rum i relation till bevisprövningen aktualiseras också i det så kallad Lundin-målet, där Stockholms tingsrätt under åren 2023-2026 prövar företagsledares straffrättsliga ansvar för medhjälp till krigsbrott som skedde i Sudan 1999-2003.

Valet av påföljd i nuet påverkas av om domstolen kommer fram till att det inte är troligt att förövaren kommer att återfalla i brott – alltså i framtiden begå ytterligare kriminella handlingar – liksom av om viss behandling planeras framöver under strafftiden. Om ett brott har skett i hemmet kan det komma att ses som mer allvarligt och straffet kan då bli längre och därmed strängare.

Men straffrättens mest uppenbara, och samtidigt mest konkreta och ingripande ”tidsrum”, är den yttersta konsekvensen av hela den straffprocessuella prövningen, nämligen fängelsestraffet, själva innebilden av straffrätten och därmed straffrättens yttersta tidsrum. Fängelsestraffets stränghet kan beskrivas som en funktion av tid – hur långt fängelsestraffet är – och rum: var det avtjänas, exempelvis i isolering, på öppen anstalt eller genom fotboja.

Förutom den aspekt som Isabel Schoultz pekar på i sitt kapitel (vad som räknas som ett brott) varierar också fängelsestraffets tidsrum mellan olika epoker och tidsperioder.

Alltså, hur länge och var ett samhälle väljer att placera sina medborgare under ett fängelsestraff, ser olika ut genom historien, något som filosofen Michel Foucault beskriver i sin bok *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*.

Fängelsestraffets tidsrum är nu under stor och omvälvande förändring i Sverige. För närvarande ser vi nämligen en önskan från lagstiftarens sida att i ett allt högre tempo införa lagändringar som möjliggör allt längre straff för allt fler, inklusive barn. Fängelsestraffet ska användas oftare och bli strängare, alltså längre i tid. För närvarande sitter ungefär 8 000 människor i fängelse i Sverige. År 2033 beräknar Kriminalvården att den siffran har stigit till omkring 35 000. Det pågår också nu en expansion och förändring av fängelse-rummet eftersom fler fängelser byggs och dubbelbeläggning används i allt större utsträckning.

Och detta trots att det finns en stor enighet från forskning i olika discipliner att långa fängelsestraff huvudsakligen inte fungerar för den preventiva delen av straffrätten, alltså att förhindra att brott sker i framtiden.

För en tanke med straffrätten har ju varit, och är alltjämt, att både på samhällsnivå och för enskilda individer, förhindra att brott sker i framtiden. Men den stora ökningen av lagförslag om långa fängelsestraff som nu läggs fram i svensk straffrättspolitik tyder närmast på en önskan om att förvara.

Vidare läsning

Andersson, U och Wegerstad, L., (2026). Chronotopes of Criminal Law: on time, place and sexual molestation. *The Neutral Law? Essays in Honour of Johanna Niemi*, Helsinki: Helda Open Books.

Brottsbalken

Foucault, M., (1975), *Övervakning och straff: Fängelsets födelse* (4: e uppl.) Lund: Arkiv förlag.

Hörnqvist, M. (2024) Fängelseexpansion utan motstycke? *Tidskrift för kriminalvård* (Feb. 22), <https://www.tfkriminalvard.se/debatt/fangelseexpansion-utan-motstycke/>.

Kriminalvården, Kapacitetsrapport 2025-2034

Laugerud, S., (2020). Embodied truths and authentic selves: The constitution of evidence and credibility in rape cases, *The International Journal of Evidence & Proof*, 24(3), 307–320.

Rättegångsbalken

Schoultz, I., Törnqvist, N. och Holm F, (2026). Juridiskt kapital i Lundinmålet. *Rätt och samhälle. Vetenskapliga studier av rättens roll i samhället*. Red: Johannesson, L. Leijon K. & Parsa, A. Lund: Studentlitteratur.

SOU 2025:66, *En straffreform*.

- Valverde, M., (2015). *Chronotopes of Law. Jurisdiction, Scale and Governance*, London: Routledge
- Wegerstad, L., & Andersson, U. (2025). "Real Sexual Harassment": Attrition Among Police-Reported Sexual Molestation Crimes in Sweden. *Violence Against Women*, 0(0).

Polisen i demokratin

Jens Rennstam

Illustration Steve Nyberg

Vilken roll spelar det att polisens arbete utförs i en demokrati?

En central aspekt av demokratiskt polisarbete är att det skall ske på ett rättvist sätt. Av första paragrafen i polislagen framgår att polisens arbete är ett led i samhällets verksamhet för att främja rättvisa och trygghet. Regeringsformen – som är en grundlag – föreskriver att ”den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet”.

Polisen har i sitt arbete att främja rättvisa och trygghet en känslig och något ambivalent uppgift. Å ena sidan skall den skydda medborgarna och få dem att känna sig fria och trygga. Å andra sidan skall den övervaka medborgarna och beröva dem frihet när de

anses bryta mot lagen. I en väl fungerande demokrati klarar polisen av denna balansgång och de flesta medborgare associerar då polisen främst med trygghet.

Men trots detta kan polisen även upplevas som en källa till otrygghet.

När det gäller polisens relation till olika samhällsgrupper pratar man i polisforskningen ofta om ovanstående balansgång i termer av två fenomen: *överdriven kontroll* och *otillräckligt skydd*. Överdriven kontroll är när vissa samhällsgrupper övervakas och lagförs mer än vad lagen föreskriver, och otillräckligt skydd handlar om att vissa samhällsgrupper inte får det skydd de har rätt till eller att brott mot vissa grupper inte utreds lika noggrant.

I en demokrati är dessa fenomen inte uttryck för en medveten strategi från polisens sida – formellt sett skall de inte existera – utan snarare resultatet av utvecklandet av en yrkeskultur, det vill säga normer och värderingar som påverkar polisiärt beteende. Forskare som Liv Finstad har noterat att polisen utvecklar en viss *blick* – ett kulturellt skapat sätt att skanna omgivningen och söka efter avvikelser – som bland annat innebär att de tenderar att förhålla sig till olika samhällsgrupper på olika sätt. I alla fall upplever vissa samhällsgrupper det så.

År 2013 gjorde RFSL – Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter – en undersökning som indikerade att förtroendet för och förväntan att bli bra bemött av polisen är lägre bland hbtqi-personer än bland befolkningen i stort. Detta exemplifierar otillräckligt skydd, eftersom människor tvekar inför att söka hjälp från polisen. Kvalitativa studier av ungdomar med invandrarbakgrund ger exempel på överdriven kontroll – de upplever sig mer kontrollerade än sina kompisar med svensk bakgrund. Fenomenet kallas ibland för *etnisk profilering*, att personer från vissa etniska grupper i oproportionerlig utsträckning kontrolleras av polisen.

Även kvantitativt kan fenomenet kartläggas. Exempelvis finns studier som visar att ungdomar i välbärgade stadsdelar uppger högre narkotikakonsumtion än ungdomar i områden med lägre inkomst. Ungdomarna i områdena med lägre inkomst blir emellertid oftare misstänkta för narkotikabruk, vilket indikerar att polisen ägnar dem oproportionerligt stor uppmärksamhet.

Poliser i sin tur tenderar att hävda att folks grupptillhörighet inte spelar någon roll när de utför sitt arbete. Siffror och observationer behöver alltså förstås från olika perspektiv och i ett sammanhang. Poängen med föreliggande text är inte att avgöra om eller i vilken grad polisen gör sig skyldig till särbehandling baserat på människors grupptillhörighet. Poängen är att understryka att överdriven kontroll och otillräckligt

skydd är problem med demokratiska förtecken som polisen, övriga samhället, och inte minst kriminologistudenter behöver brottas med och reflektera över.

Spelar själva poliskårens personalsammansättning någon roll?

Här kan man tänka sig två typer av svar. ”Nej”, kan svaret vara om man utgår från att människors yrkesutövande är helt skilt från deras övriga sociala identiteter och föreställningar om samhället. Denna något mekaniska syn skiljer sig dock från hur det fungerar i praktiken. Visst kan vi skilja på yrkesliv och privatliv, och visst formas människor av den yrkeskultur som råder på en arbetsplats. Men människorna formar också yrkeskulturen och när nya människor tillkommer omformas den. Polisens yrkesutövande och dess normer och värderingar står alltså i ett ömsesidigt beroendeförhållande till de människor – främst poliser – som bär upp den.

Polisarbete är dessutom komplext. Det handlar inte om mekaniskt utförande av uppgifter utan om svåra etiska och kommunikativa ställningstaganden i komplexa situationer. Vad en polis eller en grupp poliser väljer att fokusera på, göra och säga färgas alltså inte bara av vad som står i regelverket utan även av vad de har lärt sig i arbetsliv såväl som privatliv, vilket hänger ihop med vilka de är, deras sociala identiteter. Polisforskaren Rolf Granér skiljer till exempel på *det legalistiska perspektivet* där regelverket styr vad poliser gör och *det autonoma perspektivet* som styrs av polisers allmänna föreställningar av vad som är rätt och fel. Det autonoma perspektivet tenderar att ha ganska stort inflytande över polisarbetet.

Forskare menar alltså att polisens personalsammansättning påverkar polisens roll som demokratisk aktör. Inte på ett individuellt plan – man kan till exempel inte anta att en man negligerar frågor som rör kvinnor eller att en heterosexuell person inte bryr sig om hbtqi-frågor. Men på kollektiv nivå menar forskare att vilka som är poliser spelar roll för hur polisen arbetar. Exempelvis har det framhållits att den oproportionerligt låga uppmärksamhet som riktats mot våld i nära relation – som främst drabbar kvinnor – delvis hänger ihop med att det historiskt har funnits så få kvinnor i polisorganisationen. På ett internationellt plan menar forskare även att just *icke*-demokratiska stater ofta kännetecknas av homogena poliskårer som främjar de intressen och synsätt som förfäktas av den rådande regimen.

Problemen med en homogen poliskår kan även belysas med mer generella samhällsvetenskapliga insikter. Social identitetsteori gör till exempel gällande att människor från samma socialgrupp tenderar att betrakta personer från den egna gruppen mer positivt och personer från andra grupper mer negativt. En homogen kår skulle alltså löpa större risk att anamma en negativ syn på grupper som saknar eller har begränsad representation inom polisen.

Mycket tyder alltså på att en alltför homogen poliskår är ett riskprojekt i en demokrati. Kriminologin har en viktig uppgift i att belysa hur poliskollektivet, poliskultur och demokrati hänger ihop och vilka konsekvenser det kan få för hur samhället ser på brott och straff, och hur ordningsmakten förhåller sig till olika samhällsgrupper.

Men det handlar inte bara om att personalsammansättningen påverkar dynamiken och beteendet inom polisen, utan även att den påverkar omvärldens syn på polisen och därmed dess *legitimitet* som demokratisk aktör. Man säger ibland att polisen skall spegla den del av samhället (den lagliga delen) som den har i uppgift att tjäna. Tanken med spegling är att om folk från olika samhällsgrupper ser att de finns representerade inom polisen så ökar polisens legitimitet. De ser att polisen är ”en av dem”, så att säga – och blir mer benägna att vända sig till polisen för hjälp, eller att samarbeta med polisen.

Detta är viktigt inte bara för demokratin, där respekt för minoriteter och likabehandling är centralt, utan även för polisens effektivitet. Åtskilliga forskare har understrukt vikten av legitimitet – vilket alltså kommer till konkret uttryck genom samarbete med polisen – för att polisen effektivt skall kunna förebygga och upptäcka brottslig verksamhet.

En sista aspekt handlar om att i en demokrati skall inte bara polisen kontrollera samhället. Samhället skall också kontrollera polisen. Precis som när det gäller polisens roll att å ena sidan skydda medborgarnas frihet och å andra sidan begränsa den så präglas kontrollen av polisen av en känslig balansgång.

Å ena sidan är polisen styrd av lagen och i en demokrati vill man kontrollera polisen för att undvika att den blir helt autonom och att en ”polisstat” utvecklas, där polisen gör lite som den vill.

Å andra sidan är som sagt polisarbete komplext och svårt att utföra effektivt utan att ge polisen visst självbestämmande. Vissa forskare menar att balansen mellan extern kontroll och polisiär autonomi är central när det gäller att förstå polisens roll i en demokrati. Ett aktuellt exempel är de ökande teknologiska möjligheterna till övervakning av medborgarna genom kameror, drönare och ansiktsgenkänning med mera.

Även här har kriminologin och andra samhällsvetenskaper en viktig uppgift i att analysera hur övervakningen går till, vilka normer och värderingar den genererar, och hur det står till med ömsesidigheten i demokratins ideal att polisen både övervakar och övervakas.

Vidare läsning

- Finstad, L. (2000/2013). *Politiblikket*. Oslo: Pax förlag.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Loader, I. & Walker, N. (2007). *Civilizing security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manning, P. K. (2010). *Democratic policing in a changing world*. London: Routledge.
- Rennstam, J. (2021) *Mellan bögskämt och prideparader. Exkludering och inkludering av homosexualitet i svensk polis*. Lund: Studentlitteratur.
- Schclarek Mulinari, L. (2022) Etnisk profilering och likhet inför lagen. Granér, R. & Wieslander, M. (red) *Etiska perspektiv på polisarbete*. Lund: Studentlitteratur. (s. 143-156)
- Sklansky, D.A. (2008). *Democracy and the police*. Stanford: Stanford University Press.
- Svensk författningssamling 1974:152 *Kungörelse om beslutad ny regeringsform*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Wästerfors, D., & Burcar Alm, V. (2020). “‘They are harsher to me than to my friend who is blonde’. Police critique among ethnic minority youth in Sweden”. *Journal of Youth Studies*, 23(2), 170–188.

Narkotika

Oriana Quaglietta Bernal

Illustration Steve Nyberg

I Sverige råder många missuppfattningar om narkotika och narkotikabruk. För att bättre förstå hur och varför vissa människor väljer att närma sig narkotika, bortom moraliska värderingar, vill jag i det här kapitlet förklara vad narkotika är samt reda ut skillnaden mellan begreppen narkotikabruk, narkotikamissbruk och narkotikaberoende.

Jag ska rama in begreppet narkotika på ett bredare sätt än vad som vanligtvis görs i lagstiftning och samhällsdebatt. Vanligtvis avses med narkotika enbart illegala substanser, men här inkluderar jag även alkohol och receptbelagda läkemedel. Jag gör det eftersom dessa substanser också påverkar hjärnan i likhet med illegala droger och därför är relevanta för att förstå hela spektrumet av narkotikabruk.

Narkotika är alltså ämnen som under en viss tid påverkar hjärnan och vårt medvetande, och som därför också kan kallas psykoaktiva substanser. Effekterna beror på ämnenas sammansättning, om flera substanser används samtidigt och på individuella skillnader i våra kroppar och livsvillkor.

Alkohol

Den aktiva substansen i alkoholhaltiga drycker, etanol, påverkar människors centrala nervsystem och ger en dämpande effekt som ofta upplevs som avslappnande. Vid låga doser kan alkohol skapa känslor av upprymdhet, social lätthet och välbefinnande. Vid högre doser försämras reaktionsförmåga, impulskontroll och omdöme. Högre doser kan också leda till alkoholförgiftning, vilket kan vara dödligt. Effekterna varierar dock beroende på mängd, dryckens styrka, kroppsvikt, kön, ålder, hur snabbt alkoholen konsumeras och huruvida det blandas med andra substanser.

Alkoholkonsumtion fyller olika funktioner för olika människor. Den kan vara en del av sociala ritualer, firanden och gemenskap, men också användas för att lindra stress, ensamhet eller psykisk smärta.

Regelbunden eller storkonsumtion av alkohol kan leda till en rad fysiska och psykiska problem, såsom tillvänjning, beroende och leversjukdomar. Dessutom är alkohol en av de främsta bidragande faktorerna till olyckor och våld i samhället eftersom den försämrar omdöme, impulskontroll och motorik, vilket ökar risken för riskbeteenden, konflikter och skador. Vissa forskningsöversikter har visserligen pekat på möjliga hälsofördelar vid mycket låg konsumtion, men enligt Världshälsoorganisationen WHO är den säkraste nivån av alkoholkonsumtion ur hälsosynpunkt ingen alls.

Receptbelagda läkemedel

Receptbelagda läkemedel används i första hand för medicinska ändamål, men flera av de kan också ge psykoaktiva effekter som liknar de hos illegala droger. Det gäller särskilt läkemedel som påverkar det centrala nervsystemet, till exempel smärtstillande opioider, lugnande bensodiazepiner och stimulerande medel mot ADHD.

Opioidbaserade läkemedel, såsom oxikodon och fentanyl, används inom vården i smärtstillande syfte, men de medför även risk för tillvänjning och beroende. Risken ökar med högre doser, längre behandlingstid och vid sambruk med andra medel. Lugnande medel som bensodiazepiner (till exempel diazepam eller alprazolam, även

kända under de kommersiella namnen *Valium* respektive *Xanax*) används för att behandla bland annat ångestsymtom, sömnstörningar samt alkoholabstinens. Men även de kan medföra en risk för tillvänjning och beroende samt kognitiva biverkningar.

Stimulerande medel såsom amfetamin kan användas för att behandla ADHD. De kan leda till förbättrad uppmärksamhet, minskad impulsivitet och ökad förmåga till fokus, vilket subjektivt kan upplevas som ett lugnare tillstånd, men det utgör inte en egentlig sederande effekt. Hos personer utan ADHD kan dessa läkemedel i stället ge ökad vakenhet, rastlöshet, sömnlöshet och – i högre doser – eufori.

Cannabis, marijuana, hasch

Namnen cannabis, marijuana och hasch syftar på olika former av samma växt, *Cannabis sativa*, som varierar i utseende, styrka, hur den bereds och intas.

Marijuana består oftast av torkade blad och blommor, medan hasch är en mer koncentrerad produkt tillverkad av växtens kåda, och hascholja är en ännu starkare form.

Marijuana och hasch röks vanligen, men kan också användas i mat. Cannabisolja kan sväljas eller inhaleras i ångform. Den används ibland även utvärtes, till exempel genom att masseras in i huden. Då ger den inget rus utan sägs kunna lindra smärta och inflammation.

Effekten av cannabis beror främst på hur mycket tetrahydrocannabinol (THC) – växtens psykoaktiva ämne – som tillförs kroppen. En annan viktig komponent är cannabidiol (CBD), som inte är berusande men som kan isoleras från THC och användas i medicinskt syfte, bland annat vid behandling av epilepsi och kronisk smärta.

Cannabis konsumeras ofta för de avslappnande och lugnande effekter THC kan ge. Effekten varierar dock beroende på dos, användningssätt, individens tolerans och situationen vid brukstillfället. I vissa fall kan THC ge motsatta reaktioner – till exempel ökad energi, rastlöshet eller oro – särskilt vid högre doser eller hos ovana användare. Användaren kan själv påverka styrkan och effekterna genom mängden som intas eller genom att blanda den med tobak eller andra substanser.

Cannabisbruk förekommer både i sociala sammanhang och som en ensam aktivitet, och kan därför fylla olika funktioner för olika människor – som en del av gemenskap, som ett sätt att varva ned eller som en privat, kontemplativ praktik.

Hälsoriskerna och möjligheterna kopplade till cannabisbruk är inte helt klarlagda. Eftersom substansen är olaglig i flera länder har det varit svårt att på ett systematiskt sätt bedöma dess långsiktiga effekter. En genomgång av tillgänglig forskning från amerikanska *National Academies of Sciences, Engineering and Medicine* (NASEM) antyder att cannabisrökning kan orsaka långvariga andningsproblem, såsom bronkit, men också att substansen kan användas medicinskt, till exempel för att lindra kronisk smärta och biverkningar av kemoterapi.

Amfetamin och metaamfetamin

Amfetamin och metaamfetamin är, som sagt, centralstimulerande medel som kan framkalla ökad energi, koncentrationsförmåga och i vissa fall eufori. De kan intas på flera sätt, oftast genom att sväljas i pulver- eller tablettform, men de kan också inhaleras eller injiceras. Injektion ger en snabbare och starkare effekt, men medför samtidigt större hälsorisker – särskilt på grund av smittorisker och skador från orena nålar.

I Sverige är tillgången till rena sprutor begränsad, vilket gör injektionsbruk särskilt riskfyllt. Sedan 2017 finns dock sprututbytesprogram på vissa orter, vilket har förbättrat möjligheterna att få tillgång till rena sprutor.

När ruset avtar kan användaren uppleva kraftig nedstämdhet, oro, sömnbrist och ångest. Vid mycket höga doser kan amfetamin dessutom orsaka hallucinationer, paranoidea tankar och beroende. För att dämpa ångest eller sova efter användning kombineras det ibland med andra substanser.

Amfetamin och metaamfetamin används både i sociala sammanhang och individuellt. Det kan upplevas som ett sätt att hålla sig vaken, gå ner i vikt (eftersom de dämpar aptiten), prestera bättre eller känna sig mer fokuserad och energisk. Samtidigt är det substanser som snabbt kan leda till tillvänjning och beroende.

Heroin

Heroin är ett opiat som framställs genom kemisk behandling av läkemedlet morfin, som i sin tur utvinns ur opiumvallmo, vilket gör heroin till en substans med både syntetiskt och växtbaserat ursprung. Den har starkt smärtstillande och lugnande effekter som leder till en känsla av djup avslappning och emotionell avstängdhet.

Heroin kan injiceras, inhaleras eller intas i pulverform, men injektion är det vanligaste sättet att använda drogen eftersom det ger en snabbare och starkare effekt. Samtidigt innebär injektionsbruk betydande hälsorisker – inte bara på grund av beroenderisken och den kraftiga toleransutvecklingen, utan också på grund av risken för överdoser och smittspridning vid delning av sprutor.

Abstinenssymtomen kan vara mycket smärtsamma och inkluderar ångest, muskelvärk, svettningar och sömnsvårigheter. Opioiden metadon kan användas för att lindra dessa symtom under avgiftningsprocessen.

Psykedeliska och hallucinogena substanser

Till gruppen psykedeliska och hallucinogena substanser hör bland annat MDMA, LSD och psilocybin. Dessa substanser kan vara växtbaserade eller syntetiska och bruket leder till förändringar i sinnesupplevelser och känslor.

MDMA (3,4-metylendioximetamfetamin) används ofta i sociala sammanhang, särskilt i klubbmiljöer, eftersom det leder till ökad energi, känslor av eufori och välbefinnande samt lägre sociala hämningar. LSD (lysergsyradietylamid) ger däremot en mer introspektiv och sensoriskt intensiv upplevelse. Synintryck kan förvrängas, färger upplevas starkare och känslor växla snabbt. Ruset kan pågå i flera timmar och upplevs ofta som en ”inre resa” snarare än en social aktivitet. Psilocybin, den aktiva substansen i vissa svampar, framkallar liknande effekter som LSD men med något kortare varaktighet.

Psykedeliska och hallucinogena substanser har under senare år uppmärksammats inom medicinsk forskning för att i kontrollerade miljöer lindra posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) och depression (Humphreys et al., 2025). Samtidigt finns det risker. Höga doser eller bruk i olämpliga miljöer kan framkalla panik, förvirring eller långvarig psykisk obalans.

Bruk, missbruk och beroende

Jag har nu översiktligt gått igenom olika typer av substanser, hur de intas samt vilka effekter de kan ha – både positiva och negativa, på kort och lång sikt. Det blir då tydligt att narkotikabruk kan ha olika syften och innebörd för olika människor. Varför använder vi då samma begrepp, *narkotikamissbruk*, för alla dessa fall?

Snarare bör *narkotikabruk* förstås som ett spektrum av konsumtionsmönster och syften. Det kan handla om allt från sporadiskt bruk, det vill säga enstaka tillfällen, till regelbundet bruk. Att bruket är regelbundet innebär dock inte nödvändigtvis att det är ett uttryck för beroende. En person kan använda en substans ofta utan att utveckla ett beroendeförhållande, på samma sätt som en student som ofta går på fester och dricker alkohol inte nödvändigtvis är alkoholberoende.

Vidare kan bruket variera i syfte: från rekreationellt, där narkotika används för att uppnå en trevlig upplevelse, till medicinskt, där den används för att lindra fysiska eller psykiska besvär. Här är det dock viktigt att påpeka att det sistnämnda inte heller nödvändigtvis utgör ett beroendeframkallande bruk. Snarare ska det betraktas på liknande sätt som det är socialt accepterat att ta en drink för att varva ned utan att det betraktas som problematiskt eller innebär ett medicinskt eller emotionellt beroende.

Olika människor kan bruka olika substanser på olika sätt, i olika syften och vid olika tillfällen i sina liv. Bakom fenomenet finns alltså en stor variation av erfarenheter och motiv, vilket innebär att vi varken kan betrakta allt narkotikabruk som ett enhetligt fenomen eller alla brukare som en homogen grupp.

Men som vi såg ovan kan narkotika innebära olika risker. Därför behöver vi också ett sätt att skilja mellan vanligt bruk, olämpligt eller riskfyllt bruk och beroende. *Missbruk* kan beskrivas som ett bruk som är skadligt, riskfyllt eller olämpligt i en viss kontext – exempelvis när en substans används på ett sätt som den inte är avsedd för, eller i situationer där användningen kan leda till negativa konsekvenser eller omständigheter. Vem avgör dock om ett bruksmönster är skadligt eller inte? Upplevelsen av skada kan variera över tid, mellan platser och mellan individer. Myndigheter, samhället i stort – och inte minst brukaren själv – kan alla ha olika perspektiv och insikter i frågan.

I vissa, men inte alla, fall kan ett missbruk leda till ett beroende, alltså en fysiologisk och/eller psykologisk bindning till substansen. Människor söker ofta det som får oss att må bra: när en handling ger välbehag, tenderar vi att vilja upprepa den. I fallet med narkotikabruk kan vi som människor lära oss att substansen framkallar positiva känslor och effekter, även om dessa är tillfälliga. Med tiden kan detta skapa ett handlingsmönster där bruket prioriteras framför andra aktiviteter. Beroende kan då vara fysiskt, när kroppen anpassar sig till substansen och reagerar med abstinenssymtom vid utebliven tillförsel. Det kan också vara psykologiskt, när individen upplever att hen inte mår bra utan att använda substansen.

Alla former av missbruk leder inte till beroende och alla beroenden uppstår inte heller ur ett missbruk. Beroendet utvecklas genom en kombination av fysiska, psykologiska och sociala mekanismer. När kroppen gradvis utvecklar tolerans mot en substans med beroendepotential och psyket börjar koppla den till välbefinnande eller lindring, kan

substansen få en allt större roll i livet. Om livsvillkoren dessutom präglas av psykisk ohälsa eller social utsatthet ökar risken för att bruket utvecklas till en beroendeproblematik.

Beroende är alltså ett komplext fenomen som inte kan reduceras till ett enkelt orsakssamband, utan formas i samspelet mellan kropp, psyke och omgivning.

Slutsatser

Det är lätt att fastna i förutfattade meningar när det gäller narkotika, särskilt när en växer upp i ett svenskt sammanhang som präglas av en uttalad narkotikafientlighet. För den som studerar kriminologi är det särskilt viktigt att kunna se bortom samhälleliga normer och moraliska föreställningar för att i stället närma sig ämnet med ett självständigt förhållningssätt. Syftet med detta kapitel har varit att förklara vad narkotika är och att tydliggöra skillnaderna mellan begreppen narkotikabruk, missbruk och beroende – för att bidra till en mer informerad och reflekterad förståelse av fenomenet.

Vidare läsning

- Goldberg, T. (2005). *Samhället i narkotikan*. Academic Publishing of Sweden.
- Hart, C. L. (2021). *Drug use for grown-ups: chasing liberty in the land of fear*. Penguin Press.
- Humphreys, K., Todd Korthuis, P., Stjepanović, D., & Hall, W. (2025). Therapeutic Potential of Psychedelic Drugs: Navigating High Hopes, Strong Claims, Weak Evidence, and Big Money. *Annual Review of Psychology*, 76(1), 143-165.
- Lander, I. (2018). *Den flygande maran: den normativa femininitetens exkluderingsmekanismer*. Égalité.
- Lindgren, S.-Å. (1993). *Den hotfulla njutningen: att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Symposion Graduale.
- NASEM. (2017). *The Health Effects of Cannabis and Cannabinoids: The Current State of Evidence and Recommendations for Research*.
- Nordstedt, M. (2023). *Konsten att göra (sprut)utbyten: Sprutbytets betydelse i skärningspunkten mellan politik, yrkespraktik och människors vardagsliv* [Doctoral thesis, Linnaeus University Press]. Växjö.
- WHO. (2023, 4/01/2023). No level of alcohol consumption is safe for our health

Kultur

Erik Hannerz

Illustration Steve Nyberg

Den tyske poeten Hanns Johst gav i sin pjäs *Schlageter* – för övrigt en hyllning till Hitlers maktövertagande 1933 – upphov till den klassiska frasen ”När jag hör kultur osäkrar jag min Browning”. Ett uttryck som sedan felaktigt tillskrivits så väl Hermann Göring som Heinrich Himmler och feltolkats som att vapnet i fråga är en revolver (som kriminologer vet vi ju självklart att en Browning är en pistol). Hursomhelst har Johsts aversion mot ordet kultur levt vidare långt in i vår tid. Den dåvarande svenske kulturministern Lena Adelsohn Liljeroth uttryckte till exempel vid en pressfrukost 2012 att hon inte gillar ordet kultur då det leder tankarna till symfoniorkestrar.

Och kultur är onekligen ett svårdefinierat begrepp. Språk- och litteraturforskaren Raymond Williams (1981) konstaterar att kultur är ett av engelskans mest

komplikerade ord, framförallt för att det kommit att utgöra ett viktigt begrepp inom olika teoretiska skolor, med olika innebörd.

Ordet kultur har sitt ursprung i att odla, att förbättra marken, boskapen, grödorna för att sedan, under upplysningen och romantiken, även innebära en förbättring av människor. Enligt Williams kännetecknas ordet kultur av tre huvudsakliga användningar. Den första rör just den intellektuella och andliga utvecklingen av en människa, en grupp eller samhället i stort: det kultiverade. Den andra betydelsen rör en bredd av konstnärliga och intellektuella ting – såsom film, konst, musik, teater – det vill säga det som en kulturminister förväntas ta ansvar för. Den tredje betydelsen menar Williams beskriver en grups eller ett samhälles sätt att leva, alltså de aktiviteter, normer, ideal och vanor som formar deras liv och vardag. Den här sistnämnda användningen av kultur brukar inom samhällsvetenskapen benämnas som en antropologisk definition.

Som mycket annat inom samhällsvetenskapen vilar därmed definitionen av kultur på hur vi tänker oss att använda det, vad det är vi menar att studera. Om vi likt Norbert Elias (1989) vill studera civilisationsprocessen – det vill säga hur de sätt vi talar, äter, för oss och rör oss har utvecklats – kan vi säga att vi studerar den kulturella utvecklingen i den bemärkelsen att vi fokuserar på en förfining av distinktioner över tid. Om vi, likt Forest Stuart (2023) är intresserade av drill-rappens representation av våld, kan vi med lätthet hävda att vi undersöker populärkulturella aspekter – i detta fall musik och video. Men såväl Stuart som Elias ramar in sina analyser i den bredare definitionen av kultur. Med andra ord: för att förstå civilisationsprocessen och drill-rappens betydelse behöver vi även undersöka de kulturella mönster inom vilka kultur som utveckling och kultur som konstnärligt objekt ges mening och används.

Låt oss därmed stanna i den antropologiska definitionen. Vad innebär då kultur som ett sätt att leva? Det finns här framför allt en väsentlig skillnad mellan att se kultur som något som tillhör en viss grupp och att se kultur som en gränsdragande och meningsbärande praktik. Exempel på den förstnämnda är Chicagoskolans användning av delkulturer som distinkta sociala och moraliska världar, eller när Birminghamskolan definierar subkulturer som en reaktion dels mot den dominerande kulturen, dels mot föräldrarnas arbetarklasskultur. I dessa båda fall är kultur ett objekt. Det är något som präglar och tillhör arbetarklassen eller en etnisk grupp. De gör på ett visst sätt för de har vissa förutsättningar och traditioner.

Den andra synen inom den antropologiska definitionen utgår snarare från *vad kultur gör* än vad kultur är. Att tala om kultur som meningsbärande är att studera hur handlingar, ting och individer ordnas, klassificeras och ges en bredare betydelse. Jeffrey Alexander och Philip Smith (2003) kallar detta för kulturens relativa autonomi: att vi

behöver skilja på objektet – det som ordnas – och de tolkningsmönster genom vilka denna ordning görs. Även om vi handlar som individer, så är betydelsen av dessa handlingar kollektiv. Det kulturella är på så sätt det sammanhang inom vilket vi uttrycker, förstår och samverkar med varandra.

Följaktligen kan kultur bäst förstås som ett adjektiv snarare än som ett substantiv. Det är varken ett objekt – drillrap – eller något som tillhör en viss grupp – arbetarklasskulturen. Snarare äger det kulturella en kontrasterande aspekt, där skillnader och likheter skapar ett sammanhang. Som antropologen Arjun Appadurai (1998: 12 f.) uttrycker det:

Den mest värdefulla egenskapen hos kultur som begrepp är begreppet skillnad, en kontrasterande snarare än substantiell egenskap hos vissa ting [...] Jag föreslår att vi betraktar som kulturellt endast de skillnader som antingen uttrycker eller lägger grunden för mobilisering av gruppsoliditeter.

Det kulturella är här en dimension, ett dialektiskt förhållande mellan skillnad och likhet, mening och objekt, samt det kollektiva och det individuella som skapar, eller mobiliserar, en känsla av tillhörighet. Att studera det kulturella är på så sätt att undersöka hur objekt och handlingar upplevs, känns, ordnas och ges mening. Clifford Geertz (1973: 215) beskriver detta som den process genom vilken sådana grundläggande skillnader förlängs för att uttrycka det som ligger bortom sina ursprungliga gränser, i syfte att göra det annars obekanta begripligt. Metaforer och analogier vidgar den kulturella strukturen till att inkludera det som ännu inte omfattas. Dessa utvidgningar och relationer utgör de meningskartor och mönster som upprätthåller de kollektiva identiteter som uttrycks genom kulturella skillnader, och bildar ”en invecklad struktur av sammanhängande betydelser” (Geertz 1973: 213).

Det här kan låta lite svårt att förstå.

Men om vi lånar kulturforskaren Raymond Williams liknelse att det kulturella mer är att jämföra med ett språk än ett essentiellt ting, så blir det förhoppningsvis tydligare.

I likhet med ett språk beskriver det kulturella ett ordnande av sociala relationer, handlingar och representationer. På samma sätt som att ett språk bygger på en grammatisk ordning som är kollektiv och offentlig, vilar våra handlingar på ett slags handlandets grammatik, av gemensamma förväntningar, antaganden, förklaringar som ordnar vår vardag och en mångfald av situationer. Vissa saker framstår i vissa sammanhang som mer möjliga att tänka, göra, känna än andra. Vi har lärt oss vad som ska ske, vad som förväntas av oss, vad som förväntas av andra.

Pierre Bourdieus (2000) begrepp *habitus* är här värt att nämna, hur vi ofta inte ens är medvetna om att vi agerar helt i linje med vad som förväntas i ett visst sammanhang. Men också för att *habitus* pekar på en outtalad och ofta oreflekterad aspekt av det kulturella. Genom att inte reflektera eller säga emot ger vi vårt tysta medgivande till detta ordnande genom likheter och skillnader.

Ta föreläsningar på universitetet. Som studenter har ni inpräntat och inpräntats en handlandets grammatik i relation till undervisning och ni accepterar den trots att den bryter mot era förväntningar, antaganden och förklararingar i andra situationer. Det vore ganska orimligt att tänka att ni bjöd hem mig på middag och utan vidare accepterade att jag ställde mig vid bordsänden och pratade non-stop i 45 minuter om olika antropologers definitioner av kultur. Eller för den delen om Birminghamskolans syn på subkulturer. Ni hade förhoppningsvis avbrutit mig, tillrättavisat mitt ego så att jag rättade in mig i den ordning som en middag innebär.

Men ni accepterar detta i lärosalen utan att ens tänka på det. Därmed förstärks också universitetets strukturer. Ert tysta medgivande skänker mig som föreläsare en auktoritet, befäster gränsdragningar och hierarkier. Tydliggör skillnader och likheter. Men denna skillnad mobiliserar även identiteten som student. Det talar också för de som ännu inte har vant sig vid universitetet hur de ska bete sig.

På samma sätt som ett språk innehåller olika betydelser, en mångfald av nyanser och förändras med tiden, förändras på så sätt det kulturella utifrån hur vi förhåller oss till bärande meningsstrukturer, hur vi använder dem. Vi kan, om vi vågar, medvetet bryta mot dem, göra motstånd. Samtidigt, eftersom dessa är kollektivt hållna har de en relativ stabilitet. I likhet med att vi hittar på egna ord, eller använder vissa uttryck bland våra vänner, betyder inte det att detta fungerar med andra personer eller i andra sammanhang. Som den klassiska antropologin och sociologin har visat innebär brott mot dessa strukturer inte nödvändigtvis att strukturerna förändras, utan snarare att avvikelser straffas. Överträdelser mot det förväntade bemöts med sanktioner, ilska, skam, rädsla och rättar antingen in avvikaren in i ledet igen eller placerar hen utanför.

Kulturbegreppet är på så sätt centralt i studier av avvikelser, brott, straff och kontroll. Samtidigt som det pekar på de meningsbärande strukturer inom vilka brott och kontroll begripliggörs som meningsfullt, som något självklart, synliggör det även dess motsatser: det konventionella, normala, uppmuntrade och okontrollerade.

Följaktligen kan det vara på sin plats att som kriminolog osäkra våra teoretiska vapen varje gång kulturbegreppet används på ett slentrianmässigt sätt. Att skifta fokus från vad något är till vad det gör.

Vidare läsning

- Alexander, J. C. (2004). Cultural pragmatics: Social performance between ritual and strategy. *Sociological Theory*, 22 (4), pp. 527-573.
- Alexander, J. C. & Smith, P. (2003). "The strong program in cultural sociology: Elements of a structural hermeneutics". Alexander, J. C. *The meanings of social life: A cultural sociology*. New York: Oxford University Press, pp. 11-26
- Appadurai, A. (1998). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Konstens regler – det litterära fältets uppkomst och struktur*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag
- Douglas, M. (1997). *Renhet och fara: En analys av begreppen orenande och tabu*. Stockholm: Nya Doga
- Elias, N. (1989). *Civilisationsteori – Del 1: Sedernas historia*. Stockholm: Atlantis
- Geertz, C. (1973). *The interpretations of cultures*. New York: Basic Books
- Hall, S. & Jefferson, T. (1976). *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. London: Routledge
- Ortner, S. B. (2006). *Anthropology and social theory – culture, power and the acting subject*. Durham: Duke University Press.
- Raymond W. (1981) *Culture*. London: Fontana Press
- Stuart, F. (2023). *Äkta: drill och gängkultur i uppmärksamhetsekonomin*. Daidalos

Kriminologins teorihistoria

David Wästerfors

Vi har alla teorier om brott. Men kriminologer har fler. Samla två kriminologer i ett rum och du har snart fem teorier – eller 17!

I det här kapitlet ger jag en överblick över ett urval teorier som kriminologer historiskt sett har utgått från.

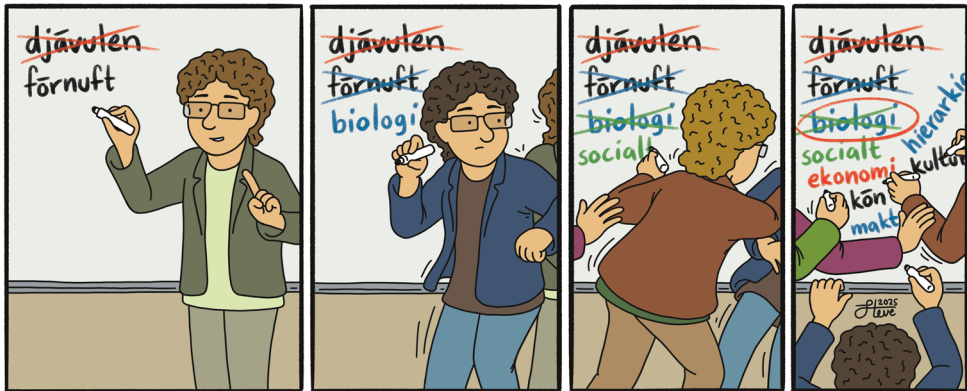

Illustration Steve Nyberg

Demoner vs. förnuft

De äldsta teorierna inom kriminologin (äldre än själva namnet kriminologi, som myntades i slutet av 1800-talet) går ut på att de kriminella är besatta av demoner eller onda andar. Än idag förfäktas det synsättet av exempelvis kristna grupperingar. Sådana spiritualistiska teorier – ”djävulen fick honom att göra det!” – är utomvärldsliga och omöjliga att testa vetenskapligt. De hör hemma i medeltiden och längre tillbaka och bygger på en djupt religiös världsbild.

Under upplysningstiden på 1700-talet försökte man rensa ut skrock och vidskeplighet. För det kriminologiska tänkandet innebar det en förnuftsbaserad bild av de kriminella. En gärningsperson började betraktas som en oberoende och i princip förständig person som på förhand övervägde gärningens konsekvenser.

Tänkandet hänger ihop med upplysningens idé om att reformera straffet. Ett straff skulle inte längre vara en hämnd på brottslingen utan förhindra och avskräcka. Då gäller det att ha en logisk lagstiftning med proportionerliga straff som var tydligt kommunicerade till alla. En upplysningstänkare som Cesare Beccaria förespråkade sådana transparenta straff och tänkte sig att orsaken till brott var lika transparent. Brottslingen gör en kalkyl: kan jag göra det här och komma undan? Är straffet jag eventuellt får ett rimligt pris jämfört med vinsten jag gör i och med mitt brott?

Upplysningens kriminologi kallas klassisk. Om vi hoppar framåt i tiden återfinner vi samma typ av tänkande i teorin om *rational choice* i slutet av 1900-talet. Här betraktas brottslingen som en rationell aktör som väljer att begå brott – eller avstå. Valet beror på individens kalkyl, där för- och nackdelar med gärningen vägs mot varandra. Gärningspersonen vill maximera sina fördelar genom kriminellt beteende.

Därför brukar de kriminologer som förfäktar *rational choice*-teorin förespråka omedelbara och stränga straff som en brottspreventiv metod. Det blir ett sätt att höja priset för handlingen och därmed förhindra den.

Tidig positivism

En reaktion på upplysningens bild av en förnuftig och kalkylerande gärningsperson kom under 1800-talet. Cesare Lombroso skapade den positivistiska skolan. Nu började brottslingarna betraktas som bestämda eller determinerade av omständigheter som de inte kunde styra över. Vi kan tala om jakten på en kriminell typ – eller flera typer.

Lombroso började med biologiska förklaringar. Han gjorde undersökningar av fångar i fängelse och menade att han kunde identifiera fysiska kännetecken som reflekterade tidigare utvecklingsstadier, till exempel en viss storlek på öron, panna, armar, kinder och näsor. Idén var att de kriminella kastats tillbaka i den evolution som Charles Darwin hade beskrivit. Det här sättet att bedriva kriminologi bär släktskap med frenologi – skallmätning – och rasistiska idéer om rasmässig renhet. Om kriminologen hävdar att brott enbart begås av biologiskt underlägsna människor är steget inte långt till en politik som rensar bort de som uppfattas tillhöra en sådan människotyp.

Samtidigt urskilde Lombroso flera typer. Han talade om passionskriminella, som begår brott på grund av ilska, kärlek, heder osv., och tillfälliga brottslingar, som visserligen ansågs ha kriminella egenskaper men som bara begår brott ibland. Efter ett tag utvecklade Lombroso en multifaktor-ansats som förde in fler förklaringar än de biologiska. Även miljön togs i beaktande, så det blir en förenkling att påstå att Lombroso enbart använde ett biologiskt synsätt.

Jakten på en kriminell typ möts ofta av skepsis från samhällsvetare. Utöver rasismen påtalas teorins inslag av cirkelresonemang. Hur vet vi att en enskild person tillhör den kriminella typen? Jo, vi observerade det kriminella beteendet. Typen anses orsaka brottet och brottet anses i samma veva avslöja vem som tillhör typen.

Ändå grundade Lombroso som sagt en positivistisk ansats, det vill säga en ansats som letar efter fakta som talar för sig själva. Hur man än väljer att betrakta hans arbete försökte han göra empiriska undersökningar, vilket skiljer hans inriktning från det fria filosoferandet under 1700-talet.

Idén att förklara brottslighet med gärningspersonens medfödda egenskaper återfinns även i dagens kriminologi, till exempel i sökandet efter en kriminell gen eller försöken att förklara brott i termer av låg IQ.

Staden och samhället

I början av 1900-talet växte sig andra teorier starka som var mer sociologiska. Under hela 1900-talet blev det kriminologiska landskapet mer vidsträckt och svåröverblickbart. En stor mängd teorier kom att samexistera och det blir svårare att bena ut utvecklingen kronologiskt.

Ur Chicagoskolan – en grupp sociologer som med fältnära metoder undersökte den växande storstadens sociala problem under 1920-talet – kom teorier om staden som brottsalstrande. Det urbana livet, tänkte man sig, genererar kriminell aktivitet. Särskilt

de som lever i en socialt oorganiserad zon i en växande storstad kan lätt bli sårbara för brottets frestelser. De lämnas fria att utforska gatans värld och tar på det sättet över en kriminell tradition.

Teorin brukar kallas zonteori och förknippas med Clifford Shaw och Henry McKay. De identifierade en zon nära centrum av Chicago – en övergångszon eller *zone in transition* – där många bodde tillfälligt, där det saknades sociala institutioner som kyrkor och skolor och där immigranter samlades. Där var brottsligheten störst. I den här typen av områden blir brottslighet en lösning på problem som fattigdom, bristande utbildning, arbetslöshet med mera, menade Shaw och McKay. Teorin kan kallas socialekologisk eftersom den undersöker det urbana landskapet och dess populationer.

En närliggande teori utvecklades av Edwin Sutherland 1934: *differential association*, vilket ungefär kan översättas till särskiljande tillhörighet. Sutherland menade att man lär sig kriminalitet i samspel med andra kriminella, allt från tekniker och motiv till rationaliseringar. Inläringen sker på samma sätt som annan inläring. Somliga lär sig spela basket och gå i kyrkan, andra lär sig råna och göra inbrott. Brott börjar begås när de definitioner hos den enskilde som stödjer kriminellt beteende får överhanden över definitioner som tvärtom stödjer lagligt beteende.

Sutherlands teori försöker omfatta alla typer av brott. Men han blev berömd för uttrycket *white collar crime*, det vill säga manschettsbrottslighet eller det som idag kallas ekonomisk brottslighet. Även de övre skikten i samhället är brottsaktiva och den bakomliggande processen ser likadan ut som i bottenskiktet, menade Sutherland. Det är inte svagsinta, psykopatiska eller dåligt uppfostrade individer som begår brott utan de som har lärt sig hur man gör och varför.

Jämfört med biologiska förklaringar och jakten på en kriminell typ är Sutherlands teori radikalt annorlunda. Här placeras förklaringen mellan människor i stället för inuti. Människors samspel med varandra ställs i centrum. Samtidigt har inläringsteorin kritiserats för att vara alltför vag och svår att testa.

Robert K. Merton utvecklade ett försök att förklara brottslighet i termer av samhällets struktur. Han tänkte sig att strukturen som sådan är brottsalstrande. I stället för att anta att de kriminella anpassar sitt beteende efter andra kriminella föreslog han en anpassning till gemensamma kulturella värden. Alla vill nå framgång, menade Merton, som pengar och status. Men alla har inte medlen för att nå det målet. Samhällets struktur är förklaringen. Vissa har mer kapital, utbildning och kontakter än andra, vilket blir frustrerande för de som inte har. Att då begå brott kan fungera som en innovativ form av anpassning. Man försöker nå målet med andra medel.

Mertons så kallade spännings- eller frustrationsteori utgör en sociologisk teori om brottslighet, men brottslingarna tillhör nu inte någon särskild grupp eller kultur – de placeras mitt i strukturen. Deras ”svar” på spänningen mellan mål och medel anses förklara kriminaliteten. Även att retirera från både mål och medel kan förknippas med det socialt avvikande, såsom att ägna sig åt droger och lösdriveri. Mertons teori kan kallas reformvännerens favoritteori, eftersom den antyder att om bara samhällets resurser omfördelas så försvinner kriminaliteten.

Albert Cohen, Richard Cloward och Lloyd Ohlin tillhör de som utvecklade Mertons teori och försökte förena den med Sutherlands synsätt. De var särskilt intresserade av gängbrottslighet i urbana miljöer. Både ekonomisk brottslighet och rån är innovativa sätt att nå rikedom, men vem som gör vad beror på klasskillnader. Tillgången till det ena eller andra sättet är ojämnt fördelade i samhället.

Albert Cohen utvecklade 1955 en subkulturteori som gick ut på att oppositionella värden odlas i speciella sammanhang i samhället, alltså subkulturer. Kriminalitet kan förklaras utifrån de värden som gäller i dessa subkulturer. De kriminella agerar alltså inte utifrån samma normativa måttstockar som andra. Cohen föreställde sig ungdomsbrottslighet som förankrat i arbetarklassens unga pojkar som vänder ryggen åt det konventionella samhället.

Kontrollteorier

De flesta kriminologiska teorier utgår från att det avvikande ska förklaras. Kontrollteorier vänder på resonemanget. I stället för att förklara de som bryter mot normerna förklaras hur normerna upprätthålls. Konformiteten ställs i centrum. Avvikelsen förstås i sin tur som ett resultat av bristande kontroll.

En tidig kontrollteori finns hos sociologen Émile Durkheim. Han menade att människorna är integrerade i en samhällelig helhet – inordnade och underordnade. Vi regleras av normer. Brott uppstår när ordningen brister, när den sociala regleringen inte fungerar. Straffet blir en reaktion på det.

På så sätt bekräftar och förstärker straffet en kollektiv uppfattning om rätt och fel. Man kan säga att straffet är till för de laglydiga i och med att det förstärker tron på vad som anses rätt. Durkheim såg alltså brott och straff som oundgängliga för samhället. Brott är ingen sjukdom, straff är inget botemedel. Tvärtom är båda företeelserna normala i samhället. Brottsligheten fyller en social funktion.

Travis Hirschis teori om sociala band från 1969 är den mest kända kontrollteorin. Hirschi menade att styrkan i de band som håller ihop samhället avgör förekomsten av kriminalitet. Fyra band urskiljdes av Hirschi: anknytning, åtagande, delaktighet och övertygelse.

Om människor är tätt knutna till andra människor – såsom föräldrar, släkt och andra betydelsefulla personer – minskar risken för kriminalitet. Om de går en utbildning eller har ett jobb – ett åtagande – och är upptagna av lagliga aktiviteter – delaktighet – minskar risken på samma sätt. Och om man delar majoritetens uppfattning om rätt och fel – övertygelse – binds man till samhällsanpassning.

Teorin tar alltså sikte på det praktiska och mellanmännsliga livet. Kontrollen består av sociala band och brottslighet förklaras i termer av svaga sådana band. Feministiska kriminologer har kritiserat teorin för att vara könsblind – Hirschi tog inte med kvinnor i sina undersökningar.

Hirschi utvecklade även en annan kontrollteori tillsammans med Michael Gottfredson. Den här teorin handlar om självkontroll och utgår från ett mer individcentrerat synsätt. Det är självkontroll som gör att vi kan motstå frestelser att begå brott, menade Hirschi och Gottfredson, och redan i ens uppföstran grundläggs det här. Hirschis andra kontrollteori är med andra ord mer psykologisk och uppväxtorienterad än hans första variant, som snarare lägger tonvikten på samhället.

Gresham Sykes och David Matza utvecklade 1957 en inflytelserik teori om neutraliseringstekniker som – i likhet med Hirschis teorier – uppmärksammar tillfällen då kontrollen brister. Men neutraliseringstekniker är mer situationella. Sykes och Matza menar att vi temporärt kan koppla bort normer och därmed tillåta oss att bryta med dem utan att därmed förkasta dem. Normen kvarstår men neutraliseras för stunden. Sykes och Matza urskiljde fem sådana tekniker: att förneka ansvar, förneka skada och förneka offer, att fördöma fördömda och att åberopa högre lojalitet.

Den som skjuter ifrån sig ansvaret för handlingen i fråga ("jag var tvungen!"), bestrider att någon tagit skada av det ("den lilla stölden märks inte för ett så rikt företag!") eller ifrågasätter förekomsten av offer ("det var hon som började!") kan befria sig från social kontroll utan att kontrollen som sådan framstår som illegitim. På liknande sätt kan gärningspersonen fördöma de som står bakom lagen ("politikerna är korrupta!") eller anföra ett vidare sammanhang eller en gruppstillhörighet som skäl ("familjen kräver det", "mitt gäng förväntar sig ...").

Den här teoribildningen har blivit användbar i studier av gärningspersoners motivbilder och berättelser. Till skillnad från antagandena i subkulturteori måste inte

gärningspersonerna stå bakom några oppositionella värderingar. De kan ha samma värderingar som alla andra, men de känner till hur de kan neutraliseras.

I den teori som Matza sedan utvecklade på egen hand – *drift theory* – skildras ungdomstidens pendelrörelser mellan frihet och kontroll, i vilken kriminalitet ibland kan få fäste och utvecklas.

En besläktad teori utvecklades av Donald Cressey gällande förskingring. Cressey menade att en förskingrare – alltså någon som har slösat bort andras pengar, till exempel en föreningskassa eller arbetsplatsens kapital – måste ha ett motiv, ett tillfälle och en rationalisering. Förutom att behöva extra pengar av en skamfylld anledning (i Cresseys studie kunde det vara en spelskuld) och att ha praktisk möjlighet att begå brottet (till exempel förvaltandet av en kassa) så behövde gärningspersonerna kunna förklara sin handling. Det sistnämnda är likt en neutralisering. Man kan intala sig att förskingringen är ett lån som snart ska betalas tillbaka, att det är ett undantag och så vidare.

Ytterligare en variant av kontrollteori är Lawrence Cohen och Marcus Felsons rutinaktivitetsteori. För att ett brott ska kunna begås, hävdar de, krävs tre element: en motiverad gärningsperson, ett lämpligt objekt (eller offer) och avsaknad av väktare. Om ett element faller bort blir det inget brott.

Cohen och Felson menar att brottsliga aktiviteter är sammanflätade med ett samhälles vardagliga rutiner – arbete, skola, fritid, konsumtion, rörelser på offentliga platser och liknande – i vilka de här elementen är placerade. Om den offentliga platsen har övervakningskameror, till exempel, försvåras eller omöjliggörs den brottsliga gärningen. Kontrollen är på plats och ett av elementen i modellen saknas.

Vidare förändras brottsligheten när våra vardagliga rutiner förändras. Om bankkontoren stängs i ett land och de flesta transaktioner börja göras digitalt ökar brottsligheten på internet medan bankrånen – med mask för ansiktet och vapen i hand – försvinner.

Stämpling och konflikt

Stämplingsteori går ett steg längre än kontrollteorierna. I stället för att uppmärksamma hur sociala avvikelser kan förstås i termer av bristande kontroll – och hur kontroll i princip förutsätter avvikelser – intresserar sig stämplingsteori för hur kontroll kan producera avvikelse. Samhällets reaktion på brott kan förankra människor i kriminella karriärer. Stämplingen ”brottsling” – etiketten och den stigmatisering det innebär –

bidrar till brottsligheten. Lite förenklat kan vi sammanfatta tesen i "man blir det man kallas".

Edwin Lemert, en av stämplingsteorin grundare, skilde 1951 mellan primärt avvikande och sekundärt. Först sker något slags avvikande – ett brott – och det kan ske av olika anledningar. Enbart vissa brott uppmärksammas av rättsväsendet. Därefter sker flera avvikanden som svar på den här skarpa reaktionen, alltså sekundära varianter. Rättsväsendet kan då bidra till att skapa en "typ" – en kriminell – och den människa som placeras inom dess ramar lever upp till förväntningarna. Omgivningens åtgärder och förväntningar påverkar den kriminellas självbild och underlättar ett inträde i en avvikargrupp.

Till den här teoribildningen hör ett intresse för vilka ageranden som konstrueras som kriminella i ett givet samhälle. Droganvändning, till exempel, har en historia av stegvis kriminalisering i många länder under 1900-talet, även om vi idag ser tendenser till avkriminalisering. Det har inneburit skapandet av en kriminalitet som tidigare inte fanns. Men även till synes universella brott som mord kan faktiskt förstås i termer av konstruktion och stämpling. I krig är mord tillåtet om en soldat dödar en fiendesoldat. I det civila är samma handling olaglig.

Howard Becker menade att en avvikares beteende utvecklas sekventiellt, alltså steg för steg. Det handlar om ett förlopp av på varandra följande händelser. Becker studerade bland annat marijuanarökare på 1950-talet och kunde visa hur de blev just marijuanarökare genom att lära sig röktekniken, lära sig erfara effekterna av drogen och lära sig uppskatta effekterna – i grupp.

Det här sekventiella synsättet ingår i stämplingsteorin. Man *är* inte avvikare, man *blir* det. Processen består av sociala interaktioner.

I konfliktteorier utvecklas – på ett mer radikalt sätt – hur definitionen av brott är en politisk fråga. Vem har makt att bestämma vad som anses kriminellt? Hur speglar det samhällets ordning? Konfliktteorier är ofta marxistiskt inspirerade och söker avslöja hur eliten eller de härskande klasserna tjänar på att kriminalisera vissa beteenden och hålla andra lagliga. På så sätt kan de skydda sina intressen och själva begå brott utan att det syns, såsom ekonomiska och politiska brott.

George B. Vold, till exempel, menar att en grupp i samhället kan stärka och manifestera sitt inflytande genom att definiera andra gruppers handlingar som kriminella och få sin definition säkrad av lagstiftningen. I studiet av proteströrelser, arbetsrättsliga tvister och etniska konflikter kan det här synsättet vara belysande. Och om vi undersöker ett samhälle efter en revolution eller statskupp blir det ofta tydligt att tidigare styrande politiker och tjänstemän kriminaliseras medan de nya anses stå för det legala.

Även en del feministisk kriminologi exemplifierar ett konfliktperspektiv. Feministiska forskare har kritiserat kriminologin för att ha bortsett från kvinnor i undersökningar och teoribildning och för att ha reproducerat en manscentrerad och patriarkal världsbild. Mäns brottslighet har inte förklarats utifrån deras könstillhörighet och mäns våld mot kvinnor har undanskuffats. Idag är situationen i regel annorlunda, men länge uppfattades mäns våld mot kvinnor som en privat angelägenhet. Även kvinnors kriminalitet har länge osynliggjorts.

Känslor, maskulinitet och femininitet

I vår tid är det teoretiska landskapet ganska svåröverskådligt. Få kriminologer utgår från renodlade teorier utan försöker snarare kombinera olika teoretiska synsätt.

En stark trend är intresset för narrativ analys, alltså analys av berättelser. I gärningspersoners berättelser kan vi finna både motiv och neutraliseringstekniker, både skildringar av social kontroll och skildringar av fattigdom och frustration.

En annan trend är intresset för kulturella uttryck och emotioner. Gängbrottslighet, till exempel, kan studeras utifrån gängens symboler och jargong, deras inlägg på sociala medier och inbördes relationer. Samtidigt finns en stark ”myndighetskriminologi”, som räknar på brottslighetens frekvenser och orsakssamband samt utvecklar abstrakta modeller för att förklara brottslighetens struktur.

Jack Katz tillhör de som betonar kriminalitetens emotioner. I stället för att ta sikte på klyftan mellan mål och medel – som Merton pekade ut – uppmärksammar Katz den omedelbara situationen och interaktionen. Lockelsen i att begå brott ställs i centrum och dess konsekvenser. Katz menar att många kriminologer fastnar i att uppmärksamma bakgrunden. Förgrunden är minst lika intressant, alltså handlingen i sig. En person som snattar i en butik, till exempel, kan känna pirret i kroppen när hon lyckas ta sig ut ur butiken med stöldgodset gömt i kläderna. En person som tar till våld kan känna lockelsen i att ge igen för en upplevd oförrätt och återupprätta ”det goda” eller ”det rätta” – i ett subjektivt perspektiv. Katz menar att om vi utforskar de här känslorna får vi en mer naturalistisk bild av gärningarna.

Det finns även ett starkt intresse för maskuliniteter och femininiteter i dagens kriminologi. James W. Messerschmidt och hans efterföljare har uppmärksammat hur kön görs i och med olika gärningar. Det handlar alltså inte om ett biologiskt könsperspektiv utan ett socialt – kön betraktas som en levande kategori som människor åberopar, använder och utvecklar. Att visa sig kapabel till att använda våld kan till exempel ingå i framställningen av en maskulin identitet. I vissa grupper kan även

femininitet göras genom våld och brott, trots att män ofta dominerar som gärningspersoner. Messerschmidt talar om *bad girl femininity*, en position där traditionell femininitet kombineras med kriminalitet.

Vilken teori ska jag använda?

Som lärare för kriminologistudenter får man ibland frågan ”vilken teori ska vi använda?” I ett uppsatsprojekt, till exempel, kan man sakna en teori och letar febrilt i läroböckerna.

Det finns så många teorier – och ändå verkar ingen passa?

Svaret är kanske nedslående men samtidigt befriande. Man behöver sällan en grandios teori, alltså en teori som ser ut att förklara allt. Lika sällan behöver man en färdig teori, alltså ett teoretiskt paket signerad av någon berömd Teoretiker med stort T. Genom att bekanta sig med vad som tidigare har gjorts inom ämnet kan man skärpa sitt teoretiska tänkande och informera sig om olika begrepp. Men ingen behöver inordna sig i läroböckernas boxar.

Det man behöver är användbara begrepp som gärna befinner sig nära det empiriska fenomen man vill studera. De begreppen kan i sin tur tillhöra eller vara besläktade med en större teori, men det är inte givet.

Utifrån de begrepp som används i en analys av ett fenomen (ett fenomen som på något sätt syns eller dokumenteras i ens empiriska material) kan man nysta vidare. Hur har dessa begrepp använts tidigare? Vilket synsätt implicerar de?

Om jag till exempel gör en undersökning om unga människors rädsla för brott i sina bostadskvarter, då kanske jag behöver begrepp som kontroll, identitet, emotioner och rutinaktiviteter. Utifrån dem kan jag skapa ett teoretiskt ramverk för min analys. Om jag gör en undersökning av före detta gängkriminella som lämnat brottsligheten bakom sig kanske jag behöver (delvis) andra begrepp: stämpling, *desistance* (det vill säga avstående från brott), *doing gender*.

Det jag kommer fram till kan jag sedan åberopa för att utveckla teori eller kritisera befintliga teorier.

När vi letar efter tidigare forskning och ser hur etablerade forskare använder kriminologiska teorier blir alltså bilden mer nyanserad, saklig och empirinära. Vi märker snart att läroböckerna har förenklat och schematiserat.

Skillnaden blir ungefär som att lära sig simtag på land – stiliserat och enkelt utifrån en färdig modell – jämfört med att hoppa ned i bassängen och prova själv.

Våga hoppa!

Vidare läsning

Engdahl, O. & Lindgren, S-Å. (2021). *Varför begår människor brott?: samhälls- och beteendevetenskapliga svar på kriminologins grundfråga*. Lund: Studentlitteratur

Lilly, J. R., Cullen, F. T., & Ball, R. A. (2018). *Criminological theory: Context and consequences*. Thousand Oaks, California: Sage publications.

Newburn, T. (2017). *Criminology*. London: Routledge

Sarnecki, J. & Carlsson, C. (2022). *Brottsligheten och samhället*. Lund: Studentlitteratur.

Teori och empiri i kriminologiska projekt

David Wästerfors

Illustration Steve Nyberg

Ordet teori har en intressant bakgrund.

Man skulle kunna tänka sig att ordet har sitt ursprung i de betydelser som det idag ofta förknippas med: förklaring, systematisk redogörelse eller kanske – mer elakt och grundat i hur ordet används till vardags – lös och obekräftad tanke.

Men nej, ordet teori kommer från grekiskans *theoria* (θεωρία) som står för *betraktelse* eller *det åskådade*. Från början låg ordet teori nära det vi idag menar när vi talar om perspektiv.

Att ”ha en teori” eller ”utgå från en teori” blir då detsamma som att ”använda ett perspektiv” eller ”utgå från ett synsätt”.

Och just så borde vi sannolikt förstå och använda ordet teori, även idag.

En teori är en betraktelse, ett sätt att se på saker och ting, ett slags åskådande. Vi är mindre förtjänta av att föreställa oss teori som en färdig förklaring eller ett fixt system av redogörelser och mer förtjänta av att sätta teori i rörelse och använda det som en lins, ett synsätt, ett sätt att granska och åskåda.

Helst ska betraktelsesättet utvecklas och förfinas – eller kanske rentav ersättas – i takt med att det som vi betraktar och perspektiverar återverkar på vårt betraktelsesätt. Om det synsätt vi använder visar sig grumla föremålet i fråga snarare än klargöra kan det finnas goda skäl att inte bara putsa på glaset utan även prova ett helt annat perspektiv.

Det vi betraktar kallar vi ofta empiri. Även här kan vi lära oss av ordets härledningshistoria.

Empiri kommer från grekiskans *empeiria* (ἐμπειρία) som betyder *erfarenhet*. Idag används empiri ofta i betydelsen data, information, fakta eller material, som i empiriskt material.

Men ursprunget indikerar något utöver det förespeglat ansiktslösa insamlandet av olika uppgifter i forskningsändamål. En erfarenhet förutsätter ett subjekt – en person som på något sätt genererat de data eller den information på vilken mer allmänna och teoretiska slutsatserna ska dras.

Ordets etymologi pekar alltså på vikten av att erkänna en mänsklig, personlig och praktisk grund till de data som vetenskapliga studier innefattar.

Vi kan inte subtrahera människorna från erfarenheterna, lika lite som vi kan subtrahera dem från empirin.

Att teoretisera erfarenheter

Min poäng är att när vi talar om teori och empiri i kriminologisk forskning (och samhällsvetenskaplig forskning i allmänhet) kan vi dra nytta av ordens ursprungliga betydelser.

Om vi förstår teori som ett sätt att betrakta och perspektivera empiri – att se våra insamlade uppgifter i ett förklarande ljus – kan vi lösgöra oss från föreställningen att vi måste utgå från statiska och färdigformulerade teorier.

I stället för teori som substantiv – som ett ting, en färdig låda eller en uppsättning sanktionerade teser som signerats av någon auktoritet i samhällsvetenskapens och kriminologins teorihistoria – kan vi med fördel behandla teori som ett verb, en rörelse, en aktivitet.

I linje med sociologen Richard Swedbergs argument är denna aktivitet detsamma som att *teoretisera*.

En teori är själva produkten och det som studeras på teorikurser och redogörs för i teoriböcker. Teoretisering är den aktivitet som skapar dessa teorier.

Och det rör sig om en personlig aktivitet, beroende av ett subjekt med personliga erfarenheter. Swedberg menar att god forskning inte bara består i att applicera teorier utan att utveckla dem och komma på nya.

Den ambitionen ligger mycket närmare ursprungsbetydelsen av teori jämfört med hur ordet oftast används idag.

När vi teoretiserar sätter vi "namn" på olika observerade fenomen och utvecklar namnen till förklaringar. Namnen är de vetenskapliga begreppen – eller åtminstone de rudimentära och tentativa begreppen som vi famlar efter, ett slags begrepp-i-wardande. Swedberg menar att de nya teorier vi försöker lansera först kan utvecklas och testas i systematiska empiriska studier, men att den inledande fasen – själva upptäckten eller artikulerandet av en teori – ändå består i just namngivande.

Att börja teoretisera behöver inte vara svårare än så.

Vi identifierar ett fenomen som intresserar oss. Vi söker efter ett namn.

Om vi förstår empiri som erfarenhet kan vi lösgöra oss från föreställningen att empiri finns "där ute" som en orörd malmfyndighet redo att grävas upp i ett slags anonym prospektering. I stället kan vi uppmärksamma hur alla slags data – kvantitativa såväl som kvalitativa – förutsätter tillvägagångssätt och praktiker som transformerar eller *gör* den ena eller andra uppgiften till empiri.

Det som betraktas och blir föremål för teoretisering uppstår inte av sig själv utan formas och genereras av människor.

Andras erfarenheter blir egna

Kriminologen är förstås ofta på jakt efter andras erfarenheter.

Vi vill intervjua advokater och åklagare, gärningspersoner och offer, poliser och kriminalvårdare, snattare och butiksinnehavare, de boende i ett utsatt område och affärsmännen som åkt fast för ekonomisk brottslighet – och vi vill gärna skaffa fram statistik om detsamma.

Vi vill vara på plats på ungdomshemmet och i rättssalen, i kommentarsfälten på sociala medier, i de digitala rörelserna och debatterna och kanske rentav i soffan hos en före detta gänginvolverad ungdom. Samtidigt bör vi vara medvetna om att vi samtidigt organiserar dessa erfarenheter och personligen processar dem.

Utifrån andras erfarenheter gör vi egna.

Även om vi minimerar kontakten med informanterna och skickar ut en enkät eller samlar in redan registrerade data handlar empiriska undersökningar till syvende och sist om något slags personlig organisering och personligt processande. Även när vi scrollar och klickar och väljer på en skärm använder vi vårt subjekt – vårt medvetande och person, vår identitet och position i samhället – för att zooma in och zooma ut, sortera och välja bort, uppmärksamma och lägga åt sidan.

Empiri uppstår inte utan mänsklig beröring och formgivande.

In i butiken och rånet

Låt mig ta ett exempel för att ytterligare klargöra mina argument.

Vi föreställer oss att vi arbetar i ett forskningsprojekt om butiksrån. Och vi fascineras av butiksrån och hur de genomförs.

Det finns något spännande och ganska utforskat här. Butikspersonal kan berätta om skräcken och offerskapet, men de kan också ge exempel på rånförsök som misslyckats och där personalen på olika sätt avvärjt brottet. Kanske har vi läst om butiksrån i medier, kanske har vi sett några klipp från övervakningskameror där rånarna får lämna

butikerna utan något byte, kanske känner vi någon som jobbar i butik och varit med om hotfulla situationer.

Vi vet inte exakt vilket fenomen vi vill analysera och förklara, men i projektet har vi tillgång till olika filmade rånförsök. Vi gör också kvalitativa intervjuer med butikspersonal och läser rättegångsmaterial från olika fall där rånarna har åkt fast och dömts.

Efter ett tag börjar ett särskilt fenomen kristalliseras: själva förloppet för rånförsöken, teknikerna som används och butikspersonalens reaktioner och motåtgärder.

Vi börjar intressera oss för butiksrånet som interaktion, som ett samspel i en konkret situation.

I empirin märker vi att det tycks vara möjligt att urskilja olika mönster. Rånarnas sätt att närma sig butikens kassapersonal verkar handla om hastighet och maskering. När rånet lyckas tycks rånarna ha överrumplat personalen och därtill framgångsrikt maskerat sig.

Vidare verkar de använda vapen och andra tillhyggen för att framhäva sin makt och sitt övertag – och för att överhuvudtaget markera ”det här är ett rån!” De fall där rånarna misslyckas är tydliga i den bemärkelsen. Där lyckas gärningspersonerna inte kommunicera rånet tydligt och det tar för lång tid innan personalen inser vad som är på gång. Rånet blir dunkelt och personalen förstår inte – rånarna kommer av sig. Vapnen verkar användas för att inskräpa stundens allvar och se till att alla verkligen förstår vad som pågår – eller vad gärningspersonerna vill ska pågå.

Även maskeringen verkar hjälpa rånarna på det här sättet. I de fall där rånarna inte är maskerade tycks personalen kunna prata mer med rånarna och i något fall rentav ”prata bort” själva försöket. Maskeringen verkar bidra till att rånarna kan gå in i sin roll och genomföra brottet.

Mina spekulationer är inte helt tagna ur luften. De ligger nära studier som gjorts av Floris Mosselman, Don Weenink och Marie Rosenkrantz Lindegaard i Nederländerna – och även de analyser som gjorts av Anne Nassauer.

Men vad för slags teori behöver vi för att klargöra empirin?

Mycket av den färdiga och etablerade teoribildningen i kriminologi – åtminstone i läroböcker – framstår här som relativt oanvändbar. Om till exempel Travis Hirschis teori om sociala band skulle placeras intill vårt empiriska material förefaller det svårt att se några paralleller. Möjligen handlar situationen i butikerna om social kontroll, men gärningspersonernas eventuellt svaga band till det konventionella samhället vet vi inte mycket om.

Om vi på liknande sätt försöker applicera Robert Mertons teori om frustration blir resultatet på liknande sätt ganska blekt. Vi kan visserligen föreställa oss att rånarna griper efter rånet som en innovativ lösning på en mål-medel-konflikt i samhället – att skaffa pengar på ett innovativt sätt, när andra medel inte står till buds – men empirin kretsar inte kring det. Vi har tillgång till filmade rånförsök och butikspersonalens berättelser, inte gärningspersonernas bakgrund och status i samhället. Nog kan vi tänka oss att skaffa annat material för att utveckla projektet i Mertons riktning, men risken är att vi reproducerar hans synsätt i stället för att utveckla det eller prova något annat.

Kort sagt riskerar studien att bli platt om vi stannar vid att applicera färdiga teorier.

Om vi vandrar bland kriminologernas favoritförklaringar ungefär som i ett varuhus och väljer bland de färdiga produkterna riskerar vi att komma hem med ytterst igenkännbara varor. Vi hamnar allt längre från ursprungsbetydelsen av grekiskans *theoria* eftersom vi slutar att perspektivera och betrakta. I stället ”köper” vi teorier och konsumerar dem – tryggt och bekvämt, men stillastående och inte särskilt nyskapande.

Mitt budskap är inte att det skulle finnas en perfekt teori för vårt material i den här påhittade studien av butiksran eller att jag skulle sitta inne med den mest eleganta teoretiseringen. Budskapet är att *försöka teoretisera*. Sätt den etablerade skolbokskriminologin inom parentes för en stund och betrakta materialet. Det är knappast en klok idé att kasta alla gamla teorier överbord – vi vill vara informerade om disciplinens debatter och landvinningar och vi vill undvika att uppfinna hjulet på nytt – men vi behöver inte känna oss låsta av dem.

Tvärtom, om vi tar fasta på Swedbergs uppmaning om att förhålla oss till teori som ett verb blir aktiviteten det centrala – den teoretiserande aktiviteten.

Och för det behöver vi några passande ”namn”. Vi behöver namnge de fenomen och mönster som vi finner i vår empiri och sedan prova oss fram och ser vart vi hamnar. En del begrepp kan vi låna från andra forskare, andra behöver vi mynta själva, helt eller delvis.

Rånarnas maskering kanske kan tolkas som en del av en symbolisk uniform, ett slags kriminalitetskostym, som hjälper aktören över tröskeln till det olagliga. Användandet av vapen och andra tillhyggen kanske kan tolkas i termer av emotionell dominans – Mosselman och hans kollegor menar att skjutvapen ger en förhöjande effekt i rånarnas posering i rummet. Vapen verkar understryka påstridighet och initiativkraft. När rånarna tvärtom sjunker ihop i sin kroppshållning och uttrycker osäkerhet förstår deras offer inte riktigt att situationen är ett rån – eller att situationen enligt gärningspersonerna ska förstås så.

Ingenting av detta hindrar att vi *också* går tillbaka till etablerade teorier. Vi kan till exempel kommentera rånsituationerna i termer av kontroll och försöka identifiera vilka motåtgärder – materiella, sociala, symboliska osv. – som butikspersonalen mobiliserar för att förhindra brottslighet.

Vi kanske kan låna Erving Goffmans dramaturgiska begrepp och tala om rånet som ett skådespel och rånarnas agerande som ett framträdande på en scen. Om de fumlar med rekvisitan och stakar sig i replikerna blir dramat mindre övertygande.

Vi kan placera butikerna i ett vidare sammanhang – en stadsdel, en storstad, ett land, en ekonomisk situation – som kan hjälpa oss att förklara hur det kommer sig att rånförsöken sker just här. Vi kan få stöd och vägledning i tidigare forskning och teoribildning, men för att utveckla disciplinen på ett kreativt sätt krävs det något mer.

Vårt perspektiv måste förfinas och förändras i takt med att det vi betraktar påverkar själva perspektivet.

Vi vandrar då inte bland de färdiga produkterna i varuhuset utan mellan våra tentativa begrepp och vår information om rånerna – en slingrande, osäker men förhoppningsvis spännande stig.

Det är att teoretisera. Och det är att bedriva forskning. För det behövs både *theoria* och *empeiria*, både ett klagörande betraktelsesätt och insamlad erfarenhet.

Resultatet? Det vet vi inte. Om vi visste det vore det inte forskning.

Vidare läsning

Goffman, E. (2020). *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur

Mosselman, F., Weenink, D., & Lindegaard, M. R. (2018). Weapons, body postures, and the quest for dominance in robberies: A qualitative analysis of video footage. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 55(1), 3-26.

Nassauer, A. (2019). *Situational breakdowns: Understanding protest violence and other surprising outcomes*. Oxford: Oxford University Press.

Swedberg, R. (2012). Theorizing in sociology and social science: Turning to the context of discovery. *Theory and society*, 41(1), 1-40.

Kriminologins klara linjer

Kriminologi fortsätter att fascinera – både i akademien och i samhällsdebatten. Frågor om brott, straff och de sociala processer som omger dem väcker starka reaktioner och nyfikenhet.

I den här skriften samlar vi korta introduktioner till några av kriminologins centrala teman, begrepp och perspektiv. Ambitionen är att ge en orientering i ämnet, väcka nya frågor och uppmuntra till oväntade sätt att tänka – samtidigt som vi pekar ut några av ämnets fallgror. Vi som skrivit är forskare och lärare knutna till Lunds universitet med omnejd och har bred erfarenhet av kriminologisk forskning och undervisning.

Serietecknaren Steve Nyberg gestaltar texterna med sin distinkta och underfundiga stil, vilket ger en visuellt egen ton. *Kriminologins klara linjer* är därför mer än en samling introduktioner för studenter och blivande studenter; det är ett oavslutat försök att fånga detaljerna, sammanhangen och de grubblerier som utmärker ämnet.

Disciplinens klara linjer fortsätter att dras – in i framtiden.

LUNDS
UNIVERSITET

Sociologiska institutionen
Lunds Universitet
Lund Studies in Crime, Control and Culture 2026:1
ISBN 978-91-531-8028-9
ISSN 3119-2750

